

Lexikográfiai kérdések és válaszok az átdolgozott Magyar értelmező kéziszótárban^{*}

Furcsának, stiláris szerepjátszásnak tűnhet az első mondatom: a magyar lexikográfiában, közelebbről a magyar értelmező szótárak történetében azért újdonság az átdolgozott Magyar értelmező kéziszótár, mert átdolgozás. Igen, azért, mert „csak” átdolgozás. Czuczor Gergely és Fogarasi János hatalmas (110784 szócikket tartalmazó) szótárának (A magyar nyelv szótára. I–VI. Pest, 1862–1874) nem átdolgozása Ballagi Mórnak csak címében teljes szótára (A magyar nyelv teljes szótára. I–II. Pest, 1867–1872), de Balassa József szerény terjedelmű, 28 ezer szócikkből álló szótára (A magyar nyelv szótára. I–II. Budapest, 1940) sem. Ezek az értelmező szótárak egymást követték az időben, de nem épültek egymásra. A 20. század második felében születtek meg azok a magyar értelmező szótárak, amelyek lehetőséget teremtettek arra, hogy alapul, fundamentumul szolgáljanak, hogy ne csak hasznosíthatók, de folytathatók legyenek. Előbb, 1959 és 1962 között a hétkötetes értelmező szótár (ÉrtSz.), majd 1972-ben az egy, később két kötetben újra és újra kiadott értelmező kéziszótár (ÉKsz.) jelent meg. Az egymást követő évtizedekben egyre bizonyosabbá vált, hogy ezek a szótárak hiteles képét rögzítik koruk nyelvállapotának, s ezért alkalmasak arra, hogy hozzájuk, mint viszonyítási alaphoz mérve mutassák meg a későbbi átdolgozások a nyelvtörténeti folyamatosságot, az egymásra gyűrűződő nyelvi változásokat. Most a Kéziszótár átdolgozott változata készült el, de aligha kétséges, hogy kitűzendő és elvégzendő feladat a hétkötetes (részletezőbben értelmező, példákkal kibővített) szótár átdolgozása, korhoz igazítása is. Ezt a munkát nem elodázza, hanem előkészíti az értelmező és szótörténeti jelleget egyesítő Akadémiai nagyszótár, minthogy adatbázisának a 18. század végétől 2000-ig terjedő léptéke egybevág A magyar nyelv értelmező szótáráéval.

Az Értelmező kéziszótár *átdolgozása* tehát tudománytörténeti nyomatékú szó és esemény, súlyos lexikográfiai következményekkel. Igaz, a szerkesztés során gyakran *leporolásként* emlegettük. Ez a bizalmas megnevezés azonban sem indítékában, sem jelentésében nincs ellentmondásban az eddig mondottakkal. Azt a műhelygondot érzékelteti inkább, hogy szervesen, kellően megfontolt módokkal kellett az előzményhez, az 1972-es alapkiadáshoz hozzáilleszteni a megújított változatot. A (többek által vitatott) mértéktartásnak, a szerényebb arányú lexikográfiai újításnak ez az oka. Nem utolsósorban azért is törekedtünk erre az önkorlátozásra, mert **első** átdolgozásra vállalkoztunk. Megbeszéléseink közben sokszor emlegettem magam is a Pais Dezsőtől eredeztetett szállóigét: „Nem kell mindent megváltoztatni, amit lehet”. Már csak azért sem, mert a lexikográfiai leírás (például a minősítési rendszer) „egészének vagy egyes elemeinek nagyobb méretű módosítása azt a látszatot keltheti [...], hogy a szókészlet helyzet változott meg így és ennyire” (Pusztai 1994: 38).

A mértéktartó átdolgozással tehát a folytathatóságot kívántuk segíteni, azaz nem akartuk sietve, rögtönözve alkalmazott módosításokkal, korlátokkal megne-

^{*} Az ELTE Germanisztikai Intézetének Német Nyelvészeti Tanszékén 2003. október 16–17-én rendezett lexikográfiai konferencián elhangzott előadás változatlan szövege.

hezíteni az újabb átdolgozók munkáját, lehetőségeit. Ebből a megfontolásból elsősorban az a teendő következik, hogy az újabb módosításig alaposan meg kell vizsgálni, vitatni a szemléleti és/vagy módszertani okokból még több-kevesebb bizonytalansággal terhelt kérdéseket. Ez a megfogalmazás nem azt jelenti, hogy magunk ne kezdeményeztünk volna már most, szótári munkánk közben is efféle, messzebbre ható munkálatokat. 1994 végén ezért nyújtottunk be pályázatot az Országos Tudományos Kutatási Alaphoz (OTKA) „Az Értelmező kéziszótár rendszeres (folyamatos) felújításának előkészítése” címmel. Örömmel adtuk közre az új Kéziszótár előszavában, hogy az elnyert pályázat ösztönzésére az előkészítésnél többet sikerült elérni: a papírszótárral párhuzamosan már most elkészült a szótár számítógépes adatbázisként rögzített változata is.

Kéziszótárunk előszavában közzétettük azt a 10 pontot, amelyek az átdolgozás szempontjait, illetőleg a nekik megfelelő részfeladatokat 1995-ben, néhány közös munkában eltöltött év után rögzítették. Most csak kulcsszavakkal, emlékeztető kifejezésekkel idézem fel őket. Legyenek a szótárban új címszavak; új, illetőleg módosított jelentések; új, illetőleg módosított példák; új, illetőleg módosított minősítések; a nyelvhasználati hibát tartalmazó szavakkal, s ne figyelmeztető jellel (ti. egy csillaggal) jelöljük meg; a helyesírásban általában igazodjunk a Magyar helyesírási szótárhoz, és végül a Kéziszótár legyen egyértelműen rajzok nélküli szövegszótár. Néhány ponthoz most fűzök kommentárt, néhányukhoz később, a szövegtípusokról (az adatbázisról), az értelmező szótártípusról, a szócikkek szerkezetéről és a nyelvhasználati minősítésekről szólva térek vissza.

A mintegy ötezer új címszó mellett alig húztunk ki régít. A későbbi átdolgozásokban ez a rostálási teendő azonban egyre nagyobb gond lesz. Legalábbis a papírszótári változatokban. A most kihagyott címszók többszörösen peremhelyeztűek, olykor még fogalmilag is eljelentéktelenedtek, illetőleg a korábbi nyelvállapotban is esetlegesen voltak – mint annak idején a nyelvújítás számos tiszavirág-életűnek bizonyult szava. Ilyen az *ablakbiztosítás* mint biztosítási szakszó (az EKsz. ugyan köznyelviként tartotta számon) vagy az *affektáció* (de felvettük helyette az *affektálás*-t). A kihagyandók, illetve pontosabban a kihagyhatók kritériumainak meghatározása azonban még sok bizonytalanságot rejt magában. Az egi lexikológiai és lexikográfiai kongresszuson (1994-ben) megfogalmazott véleményem olyan tételes, annyira határozott, hogy a még ma is meglévő kidolgozatlanyságot szinte eltakarja: „A Kéziszótár végül is nem duzzadhat folyamatosan – túlzóan mondva – egy középszótárrá válás ambíciójával. A rostálásnak nyilvánvalóan két szempontja, kettős indoka lehet: egyrészt a szó a peremszókészlet szélére sodródva kikophat, másrészt ha (ítéletünk szerint) korábbi felvétele is indokolatlan volt. Az első típus a szókészlet helyzet változását fejezi ki, nyelvi tény; a második a lexikográfiai megítélés változását, tehát szótári korrekció. [...] Véleményem szerint például a szakmai idegen szóként szótárazott *abbreviatúra* [’(mű)szavak, kifejezések stb. rövidítése’] kihagyható a Kéziszótárból” (Pusztai 1994: 36). Az *abbreviatúra* beszédes példa lett, ugyanis a kihagyására tett javaslatom az én véleményem maradt, szerkesztő társaim kiálltak mellette.

Aligha kétséges, hogy a Kéziszótár lexikográfiai rendszerében a legtöbb kérdés, s ezért a legtöbb változtatási javaslat a minősítésekre irányul. Mértéktartás

ide, mértéktartás oda, mi is ebben a kérdéskörben szántuk el magunkat jelentékenyebb módosításokra. Nem használjuk összefoglaló értelemben a *stílusminősítést* sem, helyette megkülönböztetően felsoroljuk a „rétegnyelvi, szóhangulati és stílusminősítéseket” (ÉKsz². VI). Ezeknek egymáshoz való (össze nem mosandó) viszonya, illetőleg a *durva*, *szépítő* stb. típusú értékelő jellegűeknek a nyelvhasználatot minősítőkkal való kapcsolata a legvitatottabb kérdéseknek is az élén áll. (A nyelvhasználat minősítésének lexikográfiai problémájára később, mondandóm zárásaként visszatérek.) Változatlanul nyitott kérdésnek tekintendő a lexikai minősítések száma, árnyalatainak szükséges és elégséges mértéke és (a rendszer egészének függvényében) az egyes kategóriák érvényességének határa, azaz kritériumainak meghatározása. Mi a *vulg* minősítés érvényességi körét módosítottuk először. Az ÉKsz. tudniillik ezt a minősítést így oldotta fel a rövidítések jegyzékében: „vulgáris, a kevésbé művelt beszédre jellemző, pongyola haszn.”. A probléma abból fakad, hogy a mai magyarban a *vulgáris* melléknév jóval pejoratívabb, érdekesebb jelentésű, mint amire a „pongyola használat” vagy a „kevésbé [!] művelt beszéd” utal. Ezért a *vulg* hatókörét szűkítettük, s ’kirívóan igénytelen beszédmódra jellemző, bántóan közönséges, alantas’ értelmezéssel alkalmaztuk. Sok, eddig *vulg* minősítésű szó egyrészt *biz* (vagy akár *tréf*) lett, mások pedig az új értelmezéssel is megmaradtak vulgárisnak. Például a *fater* ’apa’ *vulg* minősítésű volt. Az új szótárban jelentésárnyalat elkülönítésével írtuk le a helyzetét: „*biz* v. *tréf* Apa. | *vulg* <(Ismeretlen) idős(ebb) ffi megszólításaként.> Hé, ~!”. A betűejtéses alakváltozatok (*kovboj* stb.) is kirívóan igénytelen beszédmódra jellemzőnek, tehát *vulg*-nak minősítették.

Szűkítettük az *argó* minősítésük körét is. Az ÉKsz. ugyanis számos bizalmas nyelvhasználatú szót jelölt meg így, azaz argósította őket. Ezért az *argó*-t messzebb toltuk a köznyelvtől, illetőleg a mindennapi beszélt nyelv bizalmas változatától – az eredetére utaló úgynevezett tolvajnyelv irányába. Például a *csaj* is *argó* minősítésű volt, „Nő.|Lány” értelmezéssel. A jelentésárnyalatként elkülönülő értelmező szavak sorrendjének megfordításával, „Lány. | Nő” értelmezéssel ezt is *biz* minősítéssel láttuk el.

A nyomatékosan pejoratív, bántó, sértő szavak eddigi, *vulg*, *durva* minősítéssel jelölt csoportjaihoz csatoltunk egy harmadikat, a *trágár*-ként elkülöníthetőket. A növekvő nyomatékú pejorativitás irányát követve így kapcsoltuk őket egymáshoz: *vulg*[áris], azaz ’bántóan közönséges, alantas’ → *durva*, azaz ’sértően, megalázóan, (gyakran kakofemisztikusan) nyers’ → *trágár*, azaz ’szeméremsértően illetlennek tekintett, tabusított megnevezéseket (gyakran tüntetően) használó’ szó. Természetesen a Magyar értelmező kéziszótárból eddig hiányzó, mert lexikográfiailag tabusított szavak felvételével nem ezek törvényesítése, köznyelvivé avatása vagy semlegesítése volt a szándékunk. „Ellenkezőleg: az újonnan alkalmazott *trágár* minősítéssel azt fejezzük ki, hogy elterjedtségük ellenére [!] *trágár* voltuk nem változott meg” (Pusztai 2003: 49). Neveztesse nek, minősíttesse nek tehát annak, amik.

Új szaknyelvi, csoportnyelvi minősítést csak az informatika (*Inf*) és a szociológia (*Szociol*) szavai, jelentései kaptak.

A Kéziszótár átdolgozási munkálatait kezdetben leginkább a rendezett, kellő léptékű, kellően változatos tartalmú adatbázis hiánya nehezítette, sőt fékezte – éve-

ken át. Hamar kiderült tudniillik, hogy az Előszóban is felsorolt friss szótári forrásokon és személyes adattárakon kívül intenzív adatgyűjtéssel is gazdagítani, hitelesíteni kell meglevő adatainkat. Az adattár bővítése, pótlása a kézirat elkészítésének, szerkesztésének egész folyamatát végigkísérte. Tanulságként is megfogalmazható: az átdolgozások folyamatossá tételének nyilvánvalóan nemcsak részfeladata, de feltétele is az immár számítógépes adattár folyamatos feltöltése, gondozása.

Tudománytörténeti tény, hogy 1994-ben, az egi kongresszuson ketten, Szabó Mihály Gizella és jómagam is, egymástól (akkor még) függetlenül, kezdeményezően vetettük fel az adatbázisnak, azaz a szótár tényanyagának a határon túli magyar nyelvváltozatokkal való kibővítését. Magam a Kárpát-medencei magyar nyelvterület egészét felölelő nyelvatlaszra, A magyar nyelvjárások atlaszára és az Új magyar tájszótárra utalva szorgalmaztam a magyar értelmező szótáraknak hasonló léptékben való elkészítését. A szakmai lehetőségek, körülmények számbavételével azonban későbbi, a Kéziszótár átdolgozása utáni időszakra terveztem, javasoltam e szándék megvalósítását. „Természetesen nagy körültekintéssel elvégzendő s ekként megtervezendő feladatról van szó. Elképzelhetetlennek, vállalhatatlannak tartom például, hogy a Kéziszótár most készülő, fölfrissített változatába sietve, tövel-heggyel egybegereblyézett mutatóanyagokat sodorjunk be” (Pusztai 1994: 38). E feladat fontosságának, tétjének vonzásában, annak ösztönzésére azonban több nyelvész – a Nyelvtudományi Intézet egyetértésével – vállalhatónak ítélte a feladatot, s mivel fontosságával, tétjével én is egyetértettem, fenntartásaim ellenére vállaltam én is. Tudva, hogy milyen helyzetben, milyen körülmények, mekkora munkaterhek mellett mire vállalkozunk. Ezt a tényt soha nem rejtettük véka alá, az évek múlásával sem ígértünk soha a várhatónál többet. Szótárunkban is azt írjuk, hogy a „mostani átdolgozás csak úttörésre vállalkozhatott, [...] csupán mintaanyagot illeszthettünk be az erdélyi, a szlovákiai és a kárpátaljai magyar nyelvhasználat regionális elterjedtségű szókészleteti elemeiből. A feladatnak nem a megoldására adunk tehát mintát, hanem szándékunk és reményeink szerint a folytatásra ösztönzést” (ÉKsz². VI). A folytatásra való készség nagyon hamar megmutatkozott. A szótár július 9-i sajtóbemutatóját követő napokban, 2003. július 18-án Illyefalván tanácskozást tartottak a Magyar Tudományos Akadémia határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák képviselői. Állásfoglalásuk, amelyben a magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok viszonyáról testületileg nyilatkoznak, hamarosan publikus lesz. Elkezdődhet, illetőleg nem kevés részlet esetében folytatódhat a tisztázandó elméleti, szemléleti és gyakorlati kérdések nyilvános megvitatása. Az ügy érdekében elkerülhetetlenül végigvívandók a viták, hiszen az új Kéziszótár, e tekintetben „az első próbálkozás ... hiányos és bizonytalan is” – mondja az állásfoglalás. Mindebből nem azt a sanda következtetést kívánom levonni, hogy lám, én éppen ezeknek a hiányosságoknak, bizonytalanságoknak az elkerülésére, kiszűrésére javasoltam más menetrendet, hanem inkább azt, hogy a szótárba illesztett majdnem félezer határon túli mintaadat mint konkrét probléma segítheti a helyes, a helyesbítő vagy megerősítő értelmezést. A későbbi viták porondjának korrekt körülhatárolása érdekében is hangsúlyozandó ténynek tartom azonban, hogy a bizonytalanságok, hiányosságok jó része

messze túlmutat nemcsak a Kéziszótáron, de a lexikográfián is. Aki erről a körülményről elfeledkezik, az nem a Kéziszótárhoz igazítja – racionálisan – a megválaszolendő kérdéseket, hanem a helyes válasz megtalálásának esélyét rontja, sőt veszélyezteti.

A szótártípusok gazdag családjában az értelmező szótárak csak kivételes esetben szorítkozhatnak pusztán a címszavak értelmezésére. A legszikárabban megfogalmazott értelmezésekkel elkészített szótárban is kereshetünk idegen szavakat, nem csak az idegen szavak szótárában, s helyesírási bizonytalanságunk feloldására ugyancsak kézbe vehetjük az értelmezőt, ha éppen nincs helyesírási is a közelünkben. Ez a többarcúság az utóbbi évtizedekben szinte tendenciaként erősödik: az egynyelvű értelmező szótár az anyanyelv szótárasított kézikönyvévé kezd formálódni. Ez a megállapítás különösen a kézisótárakra igaz, mert jól illik hozzájuk. A Magyar értelmező kézisótár szócikkeinek zömét például tömör etimológiai rész zárja le. Az átdolgozásban – Gertsner Károlynak köszönhetően – jelentékeny számban bővítettük az etimológiai tájékoztatást is adó szócikkek körét, s így számos tükörszói kapcsolatra is felhívjuk etimológiai újdonságként a figyelmet – egy értelmező szótárban.

Egy-egy értelmező szótár – tekintettel a sok ezer címszóra, a címszóknál sokszorosán több értelmezett vagy (példaként álló) szabad szókapcsolatra – hatalmas helyesírási mintakönyv, tehát helyesírási szótár is lehetne. Lehetne. A megszorítást a korábbi és az új Kéziszótár egyaránt okkal használta, illetőleg használja. Az új kiadás előszavában például ez olvasható: „A helyesírásban (nagyon kevés kivétellel) a *Magyar helyesírási szótárhoz* igazodunk”. Nem helyesírási szótárba illően bántunk néha például a tulajdonnévként, tehát nagy kezdőbetűvel írandó szavakkal. A Kéziszótárban tulajdonnévi címszó nincs. Írásképileg valóban egyetlen egyszer sem. A helyesírási szótártól eltérően kisbetűvel kezdődik a Vénusz bolygó neve, az *esthajnalcsillag* is. Ugyanúgy, ahogy a szinonim népnyelvi *vacsoracsillag* is. Az átdolgozott változatban az *esthajnalcsillag* értelmezése előtt azonban azt is rögzítjük, hogy „(tulajdonnévként nagybetűvel)”. A köznévi címszó szócikkében elhelyeztünk tehát egy tulajdonnévi adatot is. Más a helyzet az *alföld* esetében. Megtartottuk az 1972-es kiadás eljárását: jelentésárnyalatként különül el a határozott névelővel példázott, ’a Kárpát-medence közepén elterülő síkság’ jelentésű földrajzi név, „Az ~”. Az efféléket a „(tulajdonnévszerűen)” formula vezeti be. Ezt a megjelölést – az alapkiadástól eltérően – alkalmaztuk például az *oltáriszentség* szócikkében is. (A Magyar helyesírási szótárban ez a szó csak kisbetűs írással szerepel.) Bizonyára több következetlenségre, a helyesírási szótártól eltérő alakra bukkannak a szótárforgatók (velünk együtt) a külön- és egybeírás tekintetében. Ezek a példák azért villannak fel észrevehetőbben, mert az egybeírtak címszóként helyezkednek el a szótárban. Jól láthatóan címszó maradt az *ajándékkönyv* is, holott az érvényes helyesírási kívánalom szerint külön kell írni (mint a közmondásbeli *ajándék lovat*), s nem egybe (mint az *ajándékcsomagot* vagy az *ajándéktárgyat*). Megvallom, sokáig haboztunk, hogy szabálytörők legyünk-e a *játék baba* esetében. Végül igazodtunk a helyesírási ajánlathoz: szótárunkban már nem címszó összetételként (*játékbaba*), hanem szókapcsolati példa a *játék* jelzői használatára, az ugyancsak különírt *játék katoná*-val és *játék vonat*-tal együtt.

Nem sokkal a kézirat lezárása előtt bővült a Kéziszótár egy valóban új információt közlő résszel, a címszavak gyakoriságát jelző mutatóval. Szótárunk részletesen tájékoztat az alapul szolgáló Magyar nemzeti szövegtárról, a Nyelvtudományi Intézet Korpusznyelvészeti Osztályán elkészített adatbázisról, az adatok gyűjtőköréről és az ötfokozatú gyakorisági mutató skálájáról. Ezúttal csak két megjegyzést teszek. Egyrészt bizonyos, hogy a gyakorisági mutató a további módosítások műhelymunkálataiban is nagy segítség lehet, főként a *ritk*, *kiv*, *elav* és *rég* minősítések hitelesítésében vagy korrekciójában. Másrészt kívánatos – éppen a lexikográfiai hasznosítás érdekében is –, hogy ez a korpusz, amely a modern [!] magyar írásos nyelvhasználat reprezentatív mintája, kibővüljön a múltbéli magyar írásbeli nyelvhasználat legfontosabb (ismeretként, olvasmányként, tananyagként élő, ma is ható) dokumentumainak az anyagával. Ennek természetesen az a feltétele, hogy ezek közül a dokumentumok közül minél több, minél előbb digitalizált formában is rögzíttessék.

A többfunkciós értelmező szótár még csak töredékesen megjelenített lehetőségeiből a szinonimaszótárét és a ragozási szótárét emelem ki. Mindkettőt azért, mert van mire támaszkodni a Kéziszótáron túli szaktudományban és magában a szótárban is. Az egyszavas értelmezések szinonimapárokra adnak részleges tájékoztatást, szinonimaszótáraink pedig átfogó képet rajzolnak a szinonimasorokról. Őszintén remélem, hogy nem a vak remény mondatja velem, hogy a Kéziszótár szinonimikus utalórendszerének kidolgozása már a közeli években megtörténik. – A Magyar értelmező kéziszótár mindkét változata közli a magyar szóragozás alapmintáinak táblázatait. Az 1972-es kiadás teljes anyagát feldolgozó, adatait kóddal megjelölő Ragozási szótárnak (Elekfi 1994) a 2003-as szótári változathoz igazított kibővítésével végre az egyes címszavakhoz csatolhatnánk a ragozási típusuk mutatóit is.

Egyöntetűen kedvező a visszhangja az Akadémiai Kiadó tipográfiai kezdeményezéseinek. A kurzív példák vastagítása, a jelentésárnyalatokat elkülönítő, eddig szorosan tapadó virgulák betűközökkel való használata áttekinthetőbbé, mozgalmassabbá tette a laptükröt. A szótárnak még ebben az évben megjelenő CD-ROM változata az olvasmányosságot azzal javítja, hogy (terjedelmi korlát nem lévén) a tildéket is mindenütt feloldja, a címszót minden előfordulásában kiírja.

Érdemlegesen nem nyúltunk bele a jelentések sorrendjének jelenlegi tarkaságába. A következő módosítás előkészítésében azonban elkerülhetetlen részfeladatként jelölendő ki a szerkezeti, szerkesztési következetesség rendje, kritériumrendszere ebből a szempontból is. Ösztönző példa lehet az Akadémiai nagyszótár szerkesztési szabályzata. Már csak azért is, mert ez a történeti anyagot feldolgozó szótár deklaráltan értelmező szótári jellegű a jelentések elrendezésében. Eszerint „a jelentések logikai rendben követik egymást: a jelentés-, illetve jelentésárnyalatstruktúra tükrözi a jelentések alá-fölé rendeltségi viszonyait, a jellemző, gyakori jelentés rendszerint megelőzi a kevésbé jellemző, kevésbé gyakori jelentést, általában a konkrétól haladunk az elvont felé, az általánosan elterjedttől a rétegnyelvi felé, a semlegestől a stílárius minősítésre szoruló felé” (Ittész 2002: 37–8). Ez a szabályzat, illetőleg a Nagyszótár szerkesztőségének egyre gyarapodó műhelyta-

pasztalata segítséget adhat a szókapcsolatok címszói tagjának kiválasztásához is (uo. 22–3).

Végül arról a kérdésről szólok, amely már a Kéziszótár átdolgozásának utolsó éveiben kemény vitakérdéssé horgosodott. Ez a kérdés így hangzik: szabad-e nyelvhelyességi minősítéseknek, a nyelvhasználatra vonatkozó értékelő kategóriáknak helyet adni az értelmező szótárban? Köztudott, hogy ilyenek mindkét Kéziszótárban vannak. Többen ezt olyan nagy hibának tartják, hogy a tudománytalanság bizonyítékaként mutogatnak rá. Minden jel arra mutat, hogy még jó ideig vitahelyzetet gerjeszt, heves szó- és gyakori indulatváltást indít el ez a kérdés, ez a véleménykülönbség. Többször találtam magamat is a válaszadó vívópózában – akár nyelvtörténeti, akár lexikográfiai, akár nyelvművelési tárgy volt szőnyegen. Több változatban többszörösen megfogalmaztam a véleményem. Álláspontom változatlan.

Most, időszükében két rövid, de egymásba fonódó kérdést teszek fel. Azt a két kérdést, amelyre a válasz egyrészt kikerülhetetlen, másrészt vízvázalható, mert aszerint ágaznak el az utak, hogy ki milyen feleletet ad rájuk. Az első kérdés így hangzik: van-e nyelvi hiba? A második meg így: van-e magyar köznyelv? Az első kérdésre előbb a nyilvánosság előtt már megfogalmazott módon válaszolok, majd kiegészítem valamivel. Az ismételt válasz: csak azzal a következménnyel vonhatom kétségbe a nyelvi hiba létezését a magyarban, hogy azt is állítom, magyarként csak idegen nyelvet törhetek, illetve csak idegen törheti a miénket. A kiegészítő válasz kicsit hosszabb. Van nyelvi hiba, mert van mihez képest. Nem egy, hanem több „mihez képest” van. Vitapartnereink, vitapartnereim gyakran hivatkoznak Gombocz Zoltán nevezetes, 1931-ben elmondott közgyűlési előadására, amelyet „Nyelvhelyesség és nyelvtudomány” címmel tartott meg (Gombocz 1931). Kettős merészséget követek el. Egyrészt azt mondom, hogy Gombocz okfejtésének nem minden részével értek egyet. Másrészt azt, hogy előadásának sokszor idézett summázatával viszont maradéktalanul. A magam mentsége is kettős. Az első mentség: nem a tanonc utód (azaz személyem) képzelem magáról, hogy jobban tud valamit Gombocznál. Az idő hozott, hordott össze mást, illetőleg másított meg valamit. A második mentség Gombocz Zoltán maga, tudniillik az ő szavait hívom tanúnak magam mellé. A nevezetes rész így hangzik: „A nyelvhelyesség a szociális nyelv, vagy ha tetszik, a nyelvészociológia problémája. Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. A nyelvészokás, a nyelvállapot relatív egyformasága helyhez és időhöz van kötve. Ebből természetszerűleg következik, hogy nincs egyetemes érvényű nyelvhelyességi norma; a nyelvhelyesség is a tér és idő függvénye” (i. h. 11). Tehát a nyelvhelyesség a szociális nyelv, vagy ha tetszik, a nyelvészociológia problémája – mondja Gombocz. Távol áll tőlem (remélem, máskor is) a nyegleség, de most így fogalmazok: nekem tetszik, nekem *így* tetszik. Tetszik, mert régóta várom, hogy a szociolingvisztika és a nyelvművelés kapcsolatot találjon egymással. Úgy, ahogy Gombocz is egybekapcsolta a nyelvhelyességet a nyelvészociológiával. S mi az, ami megváltozott az időben? Tudjuk, a nyelvészociológia státusa. Mert ki ne hitelesítené, hogy a Gombocz által nyelvészociológiának nevezett szemlélet és stúdium tudománnyá, nyelvtudománnyá vált?

A „van-e magyar köznyelv” kérdésre látszólag könnyű az igenlő válasz, hiszen jól megragadható, pontosan leírható okai vannak annak, hogy a nyelvi széttagoltság fölé boltozódva kialakult a köznyelv. A magyarban is. Ez a változat a többitől átfogó léptékében és általános kommunikációs szerepében különbözik. Olyan nyelvváltozat tehát, amely (elvileg) a nyelvközösség egészéhez, azaz a magyar anyanyelvűek összességéhez mint nyelvközösséghez kötődik. Gombocz tételének érvényességéből jó okkal ez a közösség sem zárható ki: helyes az a nyelvi kifejezés, amely e nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. Természetesen korlátozás nélkül igaz az is, hogy a tértől és időtől független nyelvhelyesség ebben a nyelvközösségben sincs. A köznyelv egész alakulás- és változástörténete ezt bizonyítja: a változó területi, az adott időszakra jellemző körülmények szerint más-más esély volt a magyar nyelvközösségben a (helyes-helytelen mérce alapjául szolgáló) nyelvi szokások kialakulására és megállapodottságára. Igen, a „nyelvszokás, a nyelvállapot relatív egyformasága helyhez és időhöz van kötve”. Azaz a különböző nyelvközösségek, beszélőközösségek különböző nyelvszokásai területi érvényességben is különböznek egymástól, s különböznek saját maguktól is – a változó időben.

A feltett kérdésnek azonban nemcsak lehet, de van is egy kiegészített változata: „van-e még magyar köznyelv?”; vagy csak egy „magyarországi magyar” – más területi, regionális változatok mellé társítva? A válaszhoz újabb kérdéseket kell feltenni: megszűntek-e azok az okok és érdekek, amelyek a köznyelvet létrehozták és működtették, formálták és fenntartották? S ha (velem ellentétben) erre igennel válaszol valaki, akkor is van további kérdés: mi a teendő? (Vö. Pusztai 2000: 386.) Ez a végső kérdés ugyan sokágú, de határozott véleményem szerint nyelvi, nyelvészeti is értelmes. Érdeemes végiggondolni.

SZAKIRODALOM

- Elekfi László 1994. *Magyar ragozási szótár*. Budapest.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* 27: 1–11.
- Ittész Nóra 2002. *Mutatványok az Akadémiai Nagyszótárból*. Budapest.
- Pusztai Ferenc 1994. Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*. 201. sz. Budapest. 33–41.
- Pusztai Ferenc 2000. A XX. század műveltségváltásai és nyelvi változásai. *Magyar Nyelv* 96: 385–91.
- Pusztai Ferenc 2003. A befogadó magyar nyelv. *Heti Válasz* 31. sz. 48–9.

Pusztai Ferenc

SUMMARY

*Pusztai, Ferenc***Questions and answers of a lexicographic kind in the revised edition
of the Concise Explanatory Dictionary of Hungarian**

The author (as the Editor-in-Chief of CEDH) emphasises the double function of the recent revision: the dictionary had to be adjusted to the current state of the language that has undergone changes since the last edition, and it also had to be made suitable for continuous updating from now on. In order to serve the latter aim, lexicographical innovations were kept at a moderate level. The author lists, among partly answered lexicographic problems, the addition and (rare) omission of entries, the number and criteria of labels (especially with respect to slang, informal, rude, taboo, and vulgar items), the continuous expansion of the data base, the inclusion of samples of varieties of Hungarian as spoken in neighbouring countries, and the addition of information on synonyms and on inflectional patterns as a widening of scope as compared to a traditional explanatory dictionary. With respect to usage (correctness) labels, the author asks two questions: Is there such a thing as an incorrect linguistic form? and Is there (still) something that can be called Standard Hungarian? He answers both questions in the affirmative.